

บทที่ 2

ความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับอัตลักษณ์ไทย และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในยุคก่อนปรับปรุงประเทศ

อัตลักษณ์ไทย (Thai Identity)

ความหมาย

พจนานุกรมภาษาไทย-อังกฤษหรืออังกฤษ-ไทย (วิทย์ เทียงบูรณะธรรม, 2547, หน้า1049)

คำแปลของ Identity คือ คำว่า “เอกลักษณ์” ซึ่งตรงกับ ความหมายของคำนี้ในพจนานุกรมภาษาอังกฤษ (Oxford Advance Learner’s, 1973, p. 487) นั่นก็คือ สิ่งที่เป็นคุณสมบัติของคนหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และมีนัยขยายต่อไปว่าเป็นคุณสมบัติเฉพาะของสิ่งนั้น ที่ทำให้สิ่งนั้น โดดเด่นขึ้นมา หรือแตกต่างจากสิ่งอื่น ทว่าในแวดวงสังคมศาสตร์ปัจจุบัน ความหมายนี้แปรเปลี่ยนไปแล้ว แนวโน้มทางทฤษฎียุคหลังสมัยใหม่ (Post Modernism) ทำให้เกิดการตั้งคำถามอย่างมากกับวิธีการมองโลก การเข้าถึง “ความจริง” ของสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งสิ่งที่เชื่อกันว่าเป็นความจริงที่เป็น “แก่นแกน” ของปัจเจกบุคคล วิธีคิดในกระแสนี้เปลี่ยนความเชื่อเกี่ยวกับคุณสมบัติแก่นแกนของปัจเจกภาพ ความ เป็นปัจเจกกลายเป็นเรื่องของการนิยามความหมาย ซึ่งสามารถเลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงไปได้ตามบริบท มิได้หมายถึงคุณสมบัติเฉพาะตัวอีกต่อไป ดังนั้นคำว่า “อัตลักษณ์” ดูจะเหมาะสมกว่า “เอกลักษณ์” ในความหมาย Identity ในยุคปัจจุบัน (อภิญา เพ็ญฟูสกุล, 2546, หน้า 1)

ศรินยา ได้ให้ความหมายของคำอัตลักษณ์ว่า อัตลักษณ์เป็นคำผสมระหว่างคำว่า “อัต” กับ “ลักษณ์” คำว่า “อัต” เป็นภาษาบาลี (อตุต) แปลว่า ตนหรือตัวตน ส่วนคำว่า ลักษณ์ (ลฤษณ) เป็นภาษาสันสกฤต แปลว่า เครื่องแสดงสิ่งหนึ่งให้เห็นว่าต่างกับอีกสิ่งหนึ่ง ดังนั้น ถ้าแปลตามรูปศัพท์ อัตลักษณ์จึงแปลได้ว่า “สิ่งที่แสดงความเป็นตัวเอง หรือ ลักษณะที่แสดงถึงความเป็นตัวเอง” (วันวิสา อุ้นขจร, 2549, หน้า 11 อ้างถึงในศรินยา, นามแฝง, 2547, หน้า 1-2)

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2542, หน้า 1-2) ให้คำอธิบายความหมายของ “อัตลักษณ์” ว่า หมายถึงสิ่งที่เรารู้สึกว่าเป็นเรา หรือ พวกเรา แตกต่างจากเขา พวกเขา หรือ คนอื่น อัตลักษณ์ไม่จำเป็นต้องมีหนึ่งเดียวแต่อาจมีหลายอัตลักษณ์ที่ประกอบกันขึ้นมาเป็นตัวเรา พวกเรา อัตลักษณ์ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นโดยสังคม (Social- Constructed) อัตลักษณ์จึงจำเป็นต้องมีกระบวนการสร้างความเหมือนและความแตกต่างระหว่าง “พวกเรา” หรือ “คนอื่น”

สุภาพร คงศิริรัตน์ (2548, หน้า37) กล่าวว่า ประเภทของอัตลักษณ์มี 2 ระดับคืออัตลักษณ์บุคคล (Personal Identity) และอัตลักษณ์ทางสังคม (Social- Identity) โดยศึกษาความคาบเกี่ยว และ

ปฏิสัมพันธ์ของทั้งสองระดับนี้ รัชชัช วินิจจะกุล (2530, หน้า 179) กล่าวถึงแนวคิดนี้ว่า เมื่อเกิดความหลากหลายของอัตลักษณ์ในบุคคลคนหนึ่งทำให้เกิดพลังบางอย่างขึ้น โดยเฉพาะในอัตลักษณ์ร่วมทางวัฒนธรรม เช่น วรรณะ กลุ่มชาติพันธุ์ ศาสนา ชาติ เป็นต้น

แอนโทนี ดี สมิต (Anthony D. Smith, 1991, p. 14, 20-21) นักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษ เห็นว่า ชาติที่ดำรงอยู่มานานแล้ว มีลักษณะบางอย่างที่สืบต่อมาจากการเป็น “ชุมชนชาติพันธุ์” (Ethnic Community โดยสมิตประยุกต์มาจากภาษาฝรั่งเศสคำว่า “Ethnic”) ดังนั้นแต่ละชาติจึงมีลักษณะบางอย่างเป็นของตนเอง ยังผลให้พลเมืองของชาติแต่ละแห่งมีลักษณะเฉพาะของตนเองแตกต่างกันไป

ตามแนวความคิดเรื่องอัตลักษณ์ดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่า อัตลักษณ์ (Thai Identity) คือ ลักษณะเฉพาะของคนไทย หรือ อัตลักษณ์ไทยหมายถึงบางอย่างที่ติดอยู่ในสายเลือดของคนไทย และลักษณะเฉพาะของคนไทยที่ไม่เหมือนกับชาติอื่น อัตลักษณ์ไทยเกิดจากความคิด ความเชื่อ และภูมิปัญญาในการดำรงอยู่และพัฒนาของสังคมไทย กล่าวอีกนัยหนึ่ง อัตลักษณ์ไทยก็คือ วิถีไทย หรือลักษณะไทยหรือกระบวนการทางสังคมไทย ไม่ว่าชนชาติไหนหรือสมัยใดก็ตามมนุษย์เราสงสัยกันมาว่า “เราคือใคร และเราจะอยู่กันอย่างไร” ในโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เรื่องเช่นนี้ ซึ่งก็คือ ความต้องการอยากรู้เกี่ยวกับอัตลักษณ์ของตัวเองพิจารณากันมาว่า เป็นเรื่องสำคัญๆ ที่จะต้องกำหนดไว้ การเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ไทยเกิดขึ้นเรื่อยๆ ตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ มโนทัศน์ และจินตภาพทางสังคม คนไทยจึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนมุมมอง หรือวิถีคิดเกี่ยวกับตัวเองให้ทันการณ์ มิฉะนั้นจะไม่สามารถปรับตัวได้อย่างมีพลัง ดังนั้นอัตลักษณ์ไทยที่สร้างขึ้นมาจึงตอบได้ว่า “ประเทศไทย” คือใครในอดีต คืออะไรในปัจจุบัน มุ่งจะเป็นอะไรในอนาคต การปรับเปลี่ยนมุมมอง หรือ วิถีคิดเกี่ยวกับตัวเอง มิได้หมายถึงการละทิ้งจินตภาพเดิมถึงแม้ว่าชาวไทยจะได้รับประเพณี ความเชื่อ และเทคโนโลยีระดับสูงมาจากอินเดียตั้งแต่สมัยสุโขทัย แต่คนไทยก็ไม่ต้องการร่วมอัตลักษณ์กับอินเดีย หรือ ศรีลังกา และเรียกเขาว่า “แขก” และเรียกชาวตะวันตกว่า “ฝรั่ง” ตามชาวอินเดียและเปอร์เซีย เช่น พุทธศาสนาในเมืองไทยเปลี่ยนรูปแบบมาเป็นแบบไทย หนังสือศักดิ์สิทธิ์ที่กำหนดเอกลักษณ์และอุดมคติพุทธศาสนาไทย คือ ไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น

ในประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่มีผู้ที่สร้างอัตลักษณ์ไทยมาแล้วดังต่อไปนี้
อัตลักษณ์ไทยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในการปกครองบ้านเมือง

สายชล สัตยานุรักษ์ (2550, หน้า 6) ได้เสนอว่าในการปกครองบ้านเมืองไทย (สยาม) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้อัตลักษณ์ไทยที่สำคัญอยู่ 4 ลักษณะคือ

1. การยอมโอนอ่อนผ่อนปรน (ตามความต้องการของจักรวรรดินิยมตะวันตก เพื่อรักษาเอกราชทางด้านการเมือง ศาสนา และวัฒนธรรม)
 2. ทรงใช้อัตลักษณ์ที่พ่วงารามคำแหงทรงจารึกไว้ในศิลาจารึกหลักที่ 1 มาสร้างใหม่ในด้านความรักในอิสรภาพ เสรีภาพ ภาครภาพ และสมภาพ (อัตลักษณ์ในไตรภูมิถูกละเลยไป)
 3. อัตลักษณ์เกี่ยวกับบ้านเมือง ทรงสร้างอัตลักษณ์ของรัฐ “สยาม” รัฐที่รักสงบเป็นมิตรกับนานาประเทศ ปราศจากวิหิงสา
 4. อัตลักษณ์ของผู้ปกครองตามแบบ “ธรรมราชา” คือ ราชาหรือพระเจ้าแผ่นดินที่ใช้หลักทศพิธราชธรรมในการครองตนมี 10 ประการ ได้แก่ 1. ทาน- การให้ 2. ทิลา- การรักษาความสะอาดให้เรียบร้อย 3. บริจาค- ความเสียสละ 4. อาชวะ- ความซื่อตรง 5. มัทวะ- ความอ่อนโยน 6. ตบะ- การข่มกิเลส 7. อักโกระ- ความไม่โกรธ 8. อวิหิงสา- ความไม่เบียดเบียน 9. ชันติ- ความอดทน 10. อวิโรธนะ- ความไม่คลาดจากธรรม และใช้หลักจักรวรรดิวัตรในการปกครองประเทศ
- แต่หลังจากรับอารยธรรมตะวันตกหลายด้าน ทำให้เสียอัตลักษณ์เดิมบางด้านเปลี่ยนไป เช่น อัตลักษณ์ในด้านการแต่งกาย สถาปัตยกรรม และโดยเฉพาะในด้านการศึกษาโดยนำระบบการศึกษา และองค์ความรู้แบบตะวันตกมาเป็นแบบอย่าง เป็นต้น

อัตลักษณ์ไทยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในการปกครองประเทศ สายชล สัตยานุรักษ์ (2550, หน้า 7-8) ได้เสนอว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงประสบความสำเร็จในการสร้างพระราชอำนาจสูงสุดและเด็ดขาดทั่วพระราชอาณาจักร เพราะสร้างสัญลักษณ์ที่ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลางของรัฐ พระองค์ทรงเน้นความสำคัญของอัตลักษณ์พระมหากษัตริย์ และอัตลักษณ์ข้าราชการเป็นพิเศษ พระองค์ทรงเน้นสถานะของพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีพระราชอำนาจเด็ดขาดสูงสุดเหนือ “สยามเหนือ สยามใต้ สยามกลาง...ลาวประเทศ...มลายูประเทศ” ดังเห็นได้ชัดจากสัญลักษณ์บนผืนธง “บรมราชวิฆนมหาสยามมินทร์” ตามพระราชบัญญัติว่า ด้วยแบบอย่างธงสยาม ร.ศ. 110 (พ.ศ. 2434) และทรงเน้นอัตลักษณ์ของข้าราชการในฐานะผู้มีเกียรติยศอันเกิดจากพระมหากรุณาธิคุณ ซึ่งจะต้องปฏิบัติราชการอันเป็นหน้าที่ของตนด้วยความจงรักภักดี

เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (2477, เล่มที่ 17, หน้า 421-482) ได้กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเห็นความสำคัญของการที่จะต้องมีระบบราชการ และมีข้าราชการเป็นกลไกสำคัญของพระองค์ในการขยายอำนาจในการปกครองและการจัดการทรัพยากร ทำให้มีปัญหาว่า จะทำอย่างไรให้ระบบราชการและข้าราชการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพของระบบราชการขึ้นอยู่กับตัวบุคคลเป็นอย่างมาก จึงต้องทรงสร้างข้าราชการที่ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์ และจงรักภักดี วิธีสร้างข้าราชการที่มีอัตลักษณ์ดังกล่าว พระองค์

ทรงกระทำด้วยการสร้างเกียรติยศและอภิสิทธิ์แก่ข้าราชการ เช่น ทรงตราพระราชบัญญัติ ปกครองท้องถื่น ข้าราชการกำหนดเครื่องแบบข้าราชการเน้นสถานะลดหลั่นของข้าราชการให้เด่นชัด พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์เพื่อเป็นเกียรติแก่ข้าราชการ เป็นต้น

อัตลักษณ์ของข้าราชการไทย

สมเด็จพระนริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2504, หน้า 37) ได้ให้ความหมายอัตลักษณ์ของข้าราชการไทยในทศวรรษของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ข้าราชการเป็นกลุ่มบุคคลที่มีเกียรติ มีสถานภาพสูงกว่าคนทั่วไปในฐานะข้าทูลละอองธุลีพระบาท ข้าราชการถูกเน้นให้มีหน้าที่ปฏิบัติราชการด้วยความซื่อสัตย์ และจงรักภักดี การทำหน้าที่เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ข้าราชการมีเกียรติยศ ข้าราชการทหารถูกสร้างให้ภาคภูมิใจในการทำหน้าที่อย่างสูง เพราะมีหน้าที่ป้องกันรักษาอิสริยาภรณ์ของบ้านเกิดเมืองนอน

อัตลักษณ์ของพระมหากษัตริย์

เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (เล่มที่ 18, 2477, หน้า 1-5) ได้ศึกษาเรื่องอัตลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามสร้างให้พระมหากษัตริย์มีความสำคัญสูงสุด ทรงเสริมสร้างพระราชอำนาจและพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ทั้งในความสัมพันธ์กับข้าราชการและราษฎร ทรงทำให้เวลาในรอบหนึ่งปีเคลื่อนไปโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง เพิ่มวันสำคัญใหม่ ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระเกียรติยศ และความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เช่น “วันเฉลิมพระชนมพรรษา”, “วันถวายบังคมพระบรมรูปฯ” เป็นต้น

ภาพของพระมหากษัตริย์ในฐานะประมุขของประเทศทรงปกครองด้วยความเมตตา กรุณา และยุติธรรม โดยมีข้าราชการที่จงรักภักดี และมีความสามัคคีกัน ทำหน้าที่เป็นผู้สนองพระบรมราชโองการ

ในด้านกรยุติธรรม และความเป็นธรรมนั้น เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (เล่มที่ 17, 2477, หน้า 230) ได้กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ที่จรรโลงความยุติธรรมเป็นอย่างมาก ทรงทำให้เป็นที่ปรากฏว่า นอกจากพระองค์จะทรงยึดหลัก ความยุติธรรม และความเป็นธรรมด้วยพระองค์เองแล้ว ยังทรงเน้นให้ข้าราชการ ซึ่งเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทปฏิบัติราชการต้องยึดถืออย่างเคร่งครัด

สาขชล สัตยานุรักษ์ (2546, หน้า 200) ได้เสนอเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ทรงเน้นการแก้ปัญหาและการปรับปรุงประเทศให้เจริญก้าวหน้าโดยใช้อำนาจรัฐทำให้กลไกอำนาจรัฐคือ ข้าราชการเป็นเงื่อนไขสำคัญของความสำเร็จ หรือ ความล้มเหลว

อัตลักษณ์ไทยที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามสร้าง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งเสริมสถานภาพและเกียรติยศของ ข้าราชการไปพร้อมกับการสร้างความสูงส่งของพระมหากษัตริย์ ทรงเชื่อมั่นในพระราชอำนาจและความจงรักภักดีของเจ้านายข้าราชการและราษฎร

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ระบบราชการเริ่มพัฒนาไปได้เอง เหมือนเครื่องจักรแล้ว แต่พระองค์กลับทรงตระหนักถึงความไม่มั่นคงแห่งพระราชอำนาจ พระองค์ไม่สามารถสานต่อแนวพระราชดำริของพระราชบิดาในเรื่องการเสริมสร้างความมั่นคง เกียรติยศและความสามัคคีของข้าราชการภายใต้ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ พระองค์จึง ทรงหาทางเลือกใหม่ที่จะทำให้พระองค์ทรงเป็นองค์อธิปัตย์ที่สามารถนำประเทศไปสู่ความมั่นคง และศิวิไลซ์ได้

ทางเลือกใหม่ของพระองค์มีพื้นฐานอยู่บนความคิดที่แพร่หลายอยู่ในประเทศในเวลานั้น คือ “ความรักชาติไทย” ทรงเป็นผู้นำในการให้ความหมายหรือนิยาม “ความเป็นไทย” เพื่อให้เป็น “วิญญาณหรือดวงใจ” ของชาติไทย (เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, เล่มที่ 1, 2506, หน้า 306) และทรงทำให้ชาติไทยและความเป็นไทยกลายเป็นรากฐานของความสามัคคีภายใต้การนำของ พระมหากษัตริย์ ซึ่งชาติไทยและความเป็นไทยจะมีพลังในแง่ที่สร้างเอกภาพภายในได้ด้วยการ สร้างภาพให้ปรากฏชัดเจนว่า “ชาติไทย, ความเป็นไทย, คนไทย” เป็นพวกเรา และมีคนอื่นที่ไม่ใช่ พวกเราและไม่มีความรักใคร่ผูกพันต่อพวกเรา จะทอดทิ้งเราในยามวิกฤต ทรงเน้นสถาบันใหม่ คือ “ชาติไทย” ทรงเน้นความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ในเชิงสัญลักษณ์มากขึ้น โดยเน้น ความเป็น “ประมุข” ของพระมหากษัตริย์ (เจ้าพระยาพระเสด็จ สุเรนทราธิบดี, เล่มที่ 1, 2506, หน้า 312)

“อนึ่ง เมื่อสงวนชาติแล้ว ก็จำเป็นต้องสงวนสิ่ง ซึ่งเป็นหลักแห่งชาติคือ พระมหากษัตริย์ ผู้ทรงเป็นประมุขนำชาติในการทั้งปวง...พระราชาเป็นสง่าแห่งแคว้น...” (จดหมายเหตุ ราชวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2517, หน้า 260-261)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงย้อนกลับ ไปใช้ความคิดในไตรภูมิพระร่วง มาเชื่อมต่อกับความคิดแบบอังกฤษ ซึ่งเน้นสถาบันสำคัญ 3 สถาบัน คือ

1. พระผู้เป็นเจ้า (ศาสนา)
2. พระมหากษัตริย์
3. ประเทศชาติ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำมาปรับเป็น

1. ชาติ (แทนด้วยธงไตรรงค์)

2. ศาสนา (พระพุทธรูป)

3. พระมหากษัตริย์ (พระบรมสาทิสลักษณ์)

สถาบันหลักของไทยคือชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ดังกล่าว ทรงขยายความคิดเรื่องรัฐสยามของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเพิ่มประเด็นเรื่องชาตินิยม ความรักชาติ และเพื่อชาติ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีนโยบายปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยม ทรงเห็นว่า คนไทยที่แท้จริงต้องมีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ประเทศไทยไม่ได้เป็นเพียงดินแดนที่คนไทยอาศัยอยู่เท่านั้น แต่เป็นชาติไทยที่มีเอกลักษณ์ประจำชาติที่ทำให้ไทยมีความแตกต่างจากชาติอื่น สิ่งที่แตกต่างกันก็คือ ประวัติศาสตร์ของชาวไทย องค์ประกอบทางด้านศิลปะ ภาษา วรรณคดี และศาสนาของคนไทย รวมทั้งความจงรักภักดีที่มีต่อพระมหากษัตริย์ และความภาคภูมิใจที่เป็นชาติเสรี คนไทยต้องเข้มแข็งและสามัคคีกัน ช่วยกันรักษาความดีงามของวัฒนธรรมไทยและความเป็นชาติไทยเอาไว้ให้มั่นคงสืบไป (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2544, หน้า 52-53)

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามเป็นผู้นำในการให้ความหมายหรือนิยาม “ความเป็นไทย” เพื่อให้เป็น “วิญญาณ หรือ หัวใจ” ของชาติไทย ในขณะเดียวกันทรงทำให้ชาติไทยและความเป็นไทยกลายเป็นรากฐานของความสามัคคีภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ ซึ่งชาติไทยและความเป็นไทยจะมีพลังในแง่ที่สร้างเอกภาพภายในได้ก็ด้วยการทำให้คนไทยมองเห็นชัดเจนว่า ชาติไทย/ ความเป็นไทย/ คนไทย เป็น “พวกเรา” และมี “คนอื่น” ที่ไม่ใช่พวกเราและไม่มีความรักใคร่ผูกพันต่อพวกเรา จะทอดทิ้งพวกเราในยามวิกฤต หรือถึงกับนำหายนะมาสู่พวกเราได้

“ภูมิธรรมของชาติ” ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นเพื่อเป็น “วิญญาณ หรือ หัวใจ” ของความเป็นไทยและชาติไทยมีหลายประการด้วยกัน ซึ่งล้วนเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วในวงวิชาการ ไม่ว่าจะเป็นความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งทรงเป็นประมุขของชาติ ความสามัคคี ความกล้าหาญ ความเพียรในการทำคุณประโยชน์เพื่อชาติและพระมหากษัตริย์ การรักษาเกียรติยศของชาติ ความซื่อตรงต่อหน้าที่และความซื่อสัตย์ต่อคนทั่วไป ฯลฯ แต่ภูมิธรรมสำคัญที่สุดคือ ความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

สรุปว่า อัตลักษณ์ไทยในแนวพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้น “ความเป็นไทย” ที่ตีวโลซ์ กล่าวคือ ความเป็นไทย แม้จะมีลักษณะเฉพาะ แต่ลักษณะเฉพาะนั้นก็ยังมี “วิญญาณ” หรือ “ภูมิธรรม” ที่เป็นสากลเหมือนกับวิญญาณ หรือ ภูมิธรรมของประเทศยุโรปอยู่แล้ว นอกจากภูมิธรรมของไทยจะมีส่วนเป็นสากลแล้ว ยังมีส่วนที่เหนือกว่า “ภูมิธรรม” ของชาติอื่น เช่น “พุทธศาสนา” ซึ่งเป็นของไทย เป็นต้น

ภูมิธรรมของชาติที่พระองค์เน้นคือ ความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ความสามัคคี ความกล้าหาญ ความเพียรในการทำคุณประโยชน์เพื่อชาติ และพระมหากษัตริย์ การรักษาเกียรติยศของชาติ ความซื่อตรงต่อหน้าที่ และซื่อตรงต่อคนทั่วไป ที่สำคัญที่สุดคือ “ความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์”

อัตลักษณ์ไทยในทศวรรษของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี (สยาม) แตกต่างจาก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมองว่าไทย (สยาม) มีอัตลักษณ์ 3 อย่างดังต่อไปนี้

1. ความรักอิสระในแง่ชาติ สังคม และปัจเจกชน
2. ความปราศจากวิหิงสา กล่าวคือ ถ้าเลือกได้ชาวสยามจะเลือกการตกลงแบบสันติวิธี
3. ชาวสยามมีความสามารถในการประสานประโยชน์ หรือ การประนีประนอม รู้จัก

คัดลอกส่วนดีจากแหล่งต่าง ๆ มาเปลี่ยนให้เป็นไทย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงกล่าวถึงคุณธรรม 3 อย่างของชนชาติไทย ซึ่งเป็นอุปนิสัยประจำชาติว่า

“ที่ชนชาติไทยสามารถปกครองประเทศสยามมาได้ช้านาน ถ้าจะนับเวลาเกือบถึง 700 ปี เข้าบัดนี้ จำต้องอาศัยคุณธรรมอย่างอื่นอันมีอยู่ในอุปนิสัยของชนชาติไทยด้วย ข้าพเจ้า พิจารณาตามหลักฐานที่ปรากฏในพงศาวดาร เห็นว่า ชนชาติไทยมีคุณธรรม 3 อย่างที่สำคัญจึงสามารถปกครองประเทศสยามมาได้คือ ความจงรักภักดีของชาติอย่างหนึ่ง ความปราศจากวิหิงสาอย่างหนึ่ง ความฉลาดในการประสานประโยชน์อย่างหนึ่ง...”

(สายชล สัตยานุรักษ์, 2546, หน้า 114)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงพยายามทำให้คนทั่วไปประจักษ์ด้วยว่า

พระมหากษัตริย์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ทรงเป็นผู้นำแห่งคุณธรรมทั้งสามประการดังกล่าว ซึ่งทำให้เมืองไทยสามารถรักษาเอกราช มีความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้าตลอดมา (สายชล สัตยานุรักษ์, 2550, เล่มที่ 2, หน้า 11) นอกจากนี้ทรงพยายามสร้างอัตลักษณ์ของชนชั้นต่าง ๆ ในประเทศไทย เช่น อัตลักษณ์เจ้า อัตลักษณ์ข้าราชการ อัตลักษณ์ราษฎร อัตลักษณ์พระสงฆ์ อัตลักษณ์ผู้หญิง และอัตลักษณ์พ่อค้าและชาวจีน ฯลฯ เพื่อให้คนแต่ละชนชั้นรู้ได้อย่างชัดเจนว่าตนเป็นใคร มีสถานภาพและหน้าที่อย่างไรในประเทศไทยด้วย

ผลงานทั้งหมดของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี คือ การสร้างจิตสำนึกใหม่เกี่ยวกับอัตลักษณ์ไทยโดยผ่านการปฏิรูประบบบริหารการศึกษา งานวิจัย การสร้างพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ และห้องสมุด ท้ายที่สุดคือ การสร้างราชบัณฑิตยสถานเลียนแบบ Academic Franciase เพื่อกำหนดภาษาแห่งชาติ วรรณคดี และเพื่อรักษาศิลปะดั้งเดิม โบราณสถาน และสมบัติแห่งชาติ

อัตลักษณ์ไทยในวรรณคดีของม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช (สายชล สัตยานุรักษ์, 2550, เล่มที่ 2, หน้า 23) เน้นอัตลักษณ์ไทยที่เป็น “ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์” ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชเห็นว่า “ชาติไทย” ดีกว่าชาติอื่น เพราะมี “ความเป็นไทย” อันมีคุณค่าหลายอย่าง ได้แก่ พระมหากษัตริย์ไทยที่ควรค่าแก่การเคารพบูชา ภาษาไทยที่เป็นภาษาของชนชาติไทยแต่โบราณ ศิลปะไทย เช่น วรรณคดีไทย นาฏศิลป์ ตลอดจนมารยาทไทย และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่ง “ความเป็นไทย” เหล่านี้เป็นสิ่งที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นำมาเน้นในโอกาสต่าง ๆ และอธิบายให้เห็นความหมายหรือความสำคัญอยู่เสมอ

อัตลักษณ์ไทยในวรรณคดีของชาวต่างประเทศ

วันที่ 24 มิถุนายน 2475 (ค.ศ.1932) คือ วันสิ้นสุดระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทย การศึกษาแบบตะวันตกส่วนใหญ่เป็นภัยมากกว่าเป็นคุณต่ออัตลักษณ์ไทย (สยาม) มร.สก็อต (Mr.Scott) ที่ปรึกษาราชการชาวต่างประเทศ (อังกฤษ) กล่าวว่า ข้อคิดพลาตข้อสำคัญที่สุดของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ การส่งชาวสยามไปศึกษาต่อต่างประเทศตั้งแต่อายุยังน้อย เมื่อบุคคลเหล่านี้กลับมาเป็นผู้นำก็จะเป็นผู้นำที่ไม่เข้าใจอัตลักษณ์ไทย (สยาม) จึงเป็นผลเสียต่อประเทศมากกว่าผลดี

อัตลักษณ์ไทยในวรรณคดีของหลวงวิจิตรวาทการ

หลวงวิจิตรวาทการกำหนดว่า อัตลักษณ์ไทย หมายถึง ความเป็นไทยทางวัฒนธรรม ท่านพยายามสร้างอัตลักษณ์ไทยเพื่อตอบสนองต่อปัญหาของชาติตามที่มองเห็นและเพื่อบรรลุดุจดมคติของชาติไทยตามที่ท่านใฝ่ฝัน (สายชล สัตยานุรักษ์, 2545, หน้า 114-115) ท่านกล่าวถึงอัตลักษณ์ไทยว่า ถ้าคนเราเปลี่ยนนิสัย หรือ เปลี่ยนความเคยชินในการดำเนินชีวิตไปหลายชั่วคนก็จะเป็นลักษณะที่หลอมเข้าไป “อยู่ในเลือดและเปลี่ยนแปลงไม่ได้ทีเดียว” คือ กลายเป็นลักษณะประจำชาติไป (สายชล สัตยานุรักษ์, 2545, หน้า 118) หลวงวิจิตรวาทการเน้นอัตลักษณ์ไทยว่า “เป็นของดีของชาติ” และ “นิสัย” ของดีของชาติ หมายความว่า สิ่งที่ทำให้ชาติไทยมีเกียรติมากขึ้น และได้รับความนับถือจากต่างชาติมากขึ้น เช่น ประวัติศาสตร์ไทย โบราณคดีไทย อักษรศาสตร์ไทย ศิลปะของชาติไทย และจารีตประเพณีไทย เป็นต้น ที่เป็นเครื่องเชิดชูเกียรติของชาติ ส่วนการเน้น “นิสัย” หรือ “จิตใจ” หรือ “ศีลธรรม” ของคนไทยกลายเป็นปัจจัยแห่งความแข็งแกร่งมั่นคงของชาติไทย นอกจากนี้ หลวงวิจิตรวาทการสร้าง “ความเป็นไทย” โดยเน้น “มติมหาชน” เพื่อให้ “ชาติไทย” เจริญก้าวหน้าและ “คนไทย” มีความภาคภูมิใจในชาติของตน และเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง อัตลักษณ์ที่รัฐบาลไทยเน้นคือ “ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์” เพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์

อัตลักษณ์ไทยในทศวรรษของจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ผู้นำคณะปฏิวัติ 2475 (ค.ศ. 1932) เป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาจากประเทศตะวันตก เป็นพวกที่นิยมวัฒนธรรมตะวันตก ต้องการนำระบอบประชาธิปไตยมาใช้ในการปกครองประเทศไทย แต่ลงเอยด้วยระบบเผด็จการทหาร นำวัฒนธรรมการบริโภค และห้างสรรพสินค้า หรือ ศูนย์การค้าเข้ามาแทนวัด

จอมพล ป. พิบูลสงครามก้าวขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีของไทย 2 ครั้งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2481-2487 (ค.ศ. 1938-1944) และ พ.ศ. 2490-2500 (ค.ศ. 1947-1957) ในปี พ.ศ. 2482 (ค.ศ. 1939) เจ็ดปีหลังรัฐประหารก็ล้มเลิก “ระบอบเก่า” ยกเว้นความคิดเรื่องชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังไม่ได้ถูกยกเลิก จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำเนินนโยบาย ดังต่อไปนี้

1. ขยายความคิดชาตินิยม

อุดมการณ์ชาตินิยม “ชาติ” ในความหมายของจอมพล ป. พิบูลสงครามคือ ชนเชื้อชาติไทย จอมพล ป. พิบูลสงครามปรารถนาจะนำประเทศสยามขณะนั้นก้าวไปสู่ความเป็นประเทศอารยะจึงพยายามปลุกระดมให้ชาวไทย ร่วมแรงร่วมใจกันสร้าง “ไทยใหม่” ที่ยิ่งใหญ่ ด้วยถ้อยคำ “มีวัฒนธรรมดี มีศีลธรรมดี มีอนาญคดี มีการแต่งกายอันเรียบร้อย มีที่พักอาศัยดี และมีที่ทำมาหากินดี” (ภารดี มหาจันทร์, 2549, หน้า 210)

2. สร้างวัฒนธรรมใหม่

จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ใช้กฎหมายและรัฐนิยมเป็นเครื่องมือของการสร้างวัฒนธรรมใหม่โดยเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับรายละเอียดในการดำเนินชีวิตประจำวันของประชาชนดังนี้

1. กำหนดให้วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482 (ค.ศ. 1939) เป็นวันชาติเป็นครั้งแรก
2. เปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามเป็นประเทศไทย (Siam เป็น Thailand) เรียกประชาชนและสัญชาติว่าไทย (Thai) แทนสยาม (Siamese) 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482 (ค.ศ. 1939)
3. 8 กันยายน พ.ศ. 2482 (ค.ศ. 1939) กำหนดเรื่องการเคารพธงชาติและเพลงสรรเสริญพระบารมี

4. 10 ธันวาคม พ.ศ. 2482 (ค.ศ. 1939) กำหนดเรื่องทำนองและเนื้อร้องเพลงชาติไทย
5. กำหนดให้วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2483 (ค.ศ. 1940) เป็นวันขึ้นปีใหม่ แทนวันที่ 1 เมษายน

เมษายน

6. เสนอให้แบ่งเวลาในแต่ละวันเป็น 3 ส่วนคือ ปฏิบัติงานอาชีพส่วนหนึ่ง ปฏิบัติกิจส่วนตัวส่วนหนึ่ง และพักผ่อนหลับนอนอีกส่วนหนึ่ง

7. วางระเบียบว่า ประชาชนควรจะได้รับประทานอาหารวันละ 4 มื้อ นอนวันละ 6-8

ชั่วโม่ง และควรมีการออกกำลังกาย ทำสวนครัว เลี้ยงสัตว์ ปลูกต้นไม้

8. ให้คนไทยรักษาความเป็นไทยแท้ด้วยการรับประทานอาหารไทย แต่งกายด้วยเสื้อผ้าไทย ช่วยเหลือคนไทยในกิจการค้าพาณิชย์และอุตสาหกรรม ช่วยเหลือสาธารณประโยชน์ เพื่อเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ

9. วางระเบียบเกี่ยวกับการแต่งกายว่า ผู้ชายต้องสวมหมวก ถุงเท้า รองเท้าหุ้มส้น เสื้อนอก และกางเกงขายาว ผู้หญิงต้องสวมหมวก กระโปรง เสื้อนอกคลุมไหล่ ใส่ถุงเท้าสีคราม สีเทา สีเปลือกไม้ ถ้าเป็นงานในร่ม หรือ เกี่ยวกับเครื่องจักรให้ใช้สีน้ำเงินแก่

10. สั่งยกเลิกการกินหมาก

11. ปรับปรุงตัวอักษรไทย ให้ตัดสระ พยัญชนะ ที่ไม่เป็นของไทยออก การสะกดใช้ตามระเบียบการสะกดของไทย

12. เปลี่ยนแปลงสรรพนามบุรุษที่ 1 และ 2 (กู อี๋ ข้าพเจ้า เป็น ฉัน, มัน เอ็ง มึง และแก เป็น ท่าน) คำรับ และคำปฏิเสธ (กรับ ค่ะ เปล่า)

13. เสริมสร้างบุคลิกภาพด้วยการไม่นั่งพับเพียบ ไม่กระเดียด กระจาด หรืออุ้มเด็กใส่เอว

14. ใช้ช้อนส้อมในการรับประทานอาหาร รับประทานอาหารที่มีประโยชน์

15. ให้สามียกย่องภรรยา จูบภรรยา ก่อนไปทำงาน ยกย่องสตรี ผู้ชายทำอะไรได้ ผู้หญิงต้องทำได้ มีการตั้งกองทหารหญิง โรงเรียนนายร้อยหญิง นักสืบหญิง (ภารดี มหาจันทร์, 2549, หน้า 210-211)

3. ประกาศรัฐนิยม (เลิกกินหมาก เลิกนุ่งโจงกระเบน เลิกผมทรงดอกกระพุ่ม สวมหมวก สวมรองเท้า จูบภรรยา ก่อนออกไปทำงาน ฯลฯ)

ในช่วงที่จอมพล ป. พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีตั้งแต่ปี พ.ศ. 2481 (ค.ศ. 1938) จนถึงปี พ.ศ. 2487 (ค.ศ. 1944) นั้น ลัทธิชาตินิยมหรือรัฐนิยมได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาอีกรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ปลุกกระดมให้คนไทยมีความรักชาติและเชื่อถือผู้นำ ชักจูงคนไทยยกเลิกประเพณีที่เห็นว่าล้าหลัง เช่น การกินหมาก นุ่งผ้าโจงกระเบน เป็นต้น ส่งเสริมให้ใส่หมวก สวมรองเท้า นุ่งผ้าซิ่นหรือกระโปรง เขียนหนังสือหรือใช้คำภาษาไทยแบบใหม่ เป็นต้น (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2544, หน้า 53)

4. รื้อฟื้นความคิดเรื่องทวงดินแดนคืน (ลาว กัมพูชา)

นโยบายดังกล่าวทำให้เอกลักษณ์ เรื่องคนไทย รักสันติภาพ หลีกเลียงความรุนแรงสูญไป เกิดสงครามอินโดจีน จอมพล ป. พิบูลสงคราม มอบหมายให้หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องการสร้างอัตลักษณ์ไทย (ละคร เพลง ชุดอนุภาพ ฯลฯ) ปลุกความรู้สึกชาตินิยม พระราชพิธี

ดนตรี และละครแบบเดิมถูกยกเลิก ทหารต้องการปัญญาชนแบบสุกเอาเผากินเพื่อมายกยอปอปั้น และป้อนความคิด พระราชานิยมเก่า และประเพณีต่าง ๆ ถูกเปลี่ยนเป็นรัฐนิยม

พ.ศ.2490 (ค.ศ. 1947) จอมพล ป. พิบูลสงคราม กลับมามีอำนาจอีกครั้ง เขาพยายามควบคุมเจ้านาย และสถาบันกษัตริย์อย่างเข้มงวดทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ ทั้งยังอ้างว่าเจริญรอยตามพ่อขุนรามคำแหง จอมพล ป. พิบูลสงครามตั้งพรรคการเมืองชื่อพรรคเสรีมนั่งคิลา และออกหนังสือพิมพ์ชื่อพรรคชื่อธรรมาธิปไตย

พ.ศ. 2500 (ค.ศ. 1957) จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้รับการสนับสนุนจากอเมริกา ยึดอำนาจจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำให้สิ้นสุดการปกครองโดยคณะราษฎร

พ.ศ. 2500 (ค.ศ. 1957) ในทางพุทธศาสนาคนไทยถือว่า เป็นปีครบรอบ 25 พุทธศตวรรษ และเป็นปีสิ้นสุดระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยและเสรีภาพ (ซึ่งไม่สมบูรณ์ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม) ประเทศไทยเข้าสู่การครอบงำของอเมริกัน ทั้งระบบการทหารและการศึกษา วัฒนธรรมหมู่บ้านถูกคุกคามด้วยการพัฒนาแบบตะวันตก

อัตลักษณ์ไทยในทวารวดีของพระองค์เจ้าวรรณไวทยากรฯ

พระองค์เจ้าวรรณไวทยากรฯ ทรงตั้งคำว่า “วัฒนธรรม” ขึ้นมา เพราะทรงรู้สึกที่ ชาวไทยอาจสูญเสียอัตลักษณ์ไทย พระองค์ทรงกำหนดรูปแบบภาษาไทยสมัยใหม่ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปโดยผ่านทางหนังสือพิมพ์ประชาชาติ (ซึ่งเป็นของพระองค์เอง) หรือผ่านทางราชบัณฑิตยสถาน

พระองค์เจ้าวรรณไวทยากรฯ และพระยาอนุมานราชชนนช่วยกันจัดทำพจนานุกรม ปทานุกรม และสร้างคำไทยใหม่ ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของชาติที่กำลังเจริญเติบโต

สรุปว่า อัตลักษณ์ไทยที่ชนชั้นผู้ปกครองในสมัยนั้น พยายามสร้างให้เกิดขึ้นมีทั้ง อัตลักษณ์ของชาติ อัตลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ อัตลักษณ์ของข้าราชการ(ชนชั้นสูง/ ชนชั้นปกครอง) และปัจเจกชนทั่วไป กล่าวคือ อัตลักษณ์ของชาติ รัฐสยามเป็นรัฐที่รักสงบเป็นมิตรกับนานาประเทศ ปราศจากวิหิงสา อัตลักษณ์ของพระมหากษัตริย์เป็นพระมหากษัตริย์ของประชาชน (ราษฎร) ทรงอุทิศตนเพื่อประโยชน์สุขของราษฎร ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม (ทรงเป็นธรรมราชา) อัตลักษณ์ของข้าราชการคือ จงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รักเกียรติ อุทิศตนเพื่อประเทศชาติ อัตลักษณ์ของปัจเจกชน (คนทั่วไป) รักอิสรภาพเป็นมิตรกับคนต่างชาติ จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ประพฤติตนตามหลักธรรมของศาสนาพุทธ

วิวัฒนาการความสัมพันธ์ระหว่างประเทศก่อนยุคปรับปรุงประเทศ

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในยุคก่อนปรับปรุงประเทศของไทยมีความหลากหลายอย่างยิ่ง แตกต่างกันไปตามสถานการณ์ในแต่ละช่วงเวลา สถาบันนิติทรรศน์ มูลนิธิวิถีทรรศน์ (2545, หน้า 170) ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อเราใช้มุมมองของการศึกษาการเมืองระหว่างประเทศรูปแบบการทูต/ กระทบวงต่างประเทศ เข้ามาเป็นเครื่องมือในการศึกษา เรามักจะเห็นพฤติกรรมทางการเมืองของประเทศนั้น ๆ โดยมองไปที่ “ความขัดแย้ง” และ “ความร่วมมือ” ซึ่งกันและกันซึ่งเป็นพฤติกรรมหลัก

ประเทศไทยได้สร้างสัมพันธ์กับหลายประเทศนานมาแล้ว กลุ่มประเทศที่ติดต่อกับไทยมีทั้งประเทศเพื่อนบ้าน ประเทศตะวันออก และประเทศตะวันตก ประเทศเพื่อนบ้านหมายความว่าประเทศหรืออาณาจักรที่ติดต่อกับประเทศไทย ประเทศตะวันออกคือ ประเทศที่ตั้งอยู่เอเชียตะวันออก ได้แก่ ประเทศจีน และญี่ปุ่น ส่วนประเทศตะวันตกคือ ประเทศยุโรป เช่น โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส เป็นต้น

ในครั้งนี ผู้วิจัยจะนำเสนอการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความสัมพันธ์กับต่างประเทศเห็นได้หลายลักษณะผสมผสานกัน เช่น ความสัมพันธ์แบบมิตรไมตรีต่อกัน ความสัมพันธ์ในแบบของความขัดแย้งกัน ความสัมพันธ์ทางด้านศาสนา และความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจ เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในสมัยสุโขทัย

ข้อมูลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในสมัยสุโขทัยมีน้อยกว่าสมัยอื่น ประเทศเพื่อนบ้านที่มีความสัมพันธ์กันในสมัยสุโขทัย ได้แก่ ลังกา และมอญ ความสัมพันธ์กับลังกาเริ่มตั้งแต่สมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และดำเนินไปอย่างราบรื่นโดยเน้นด้านพุทธศาสนามากกว่าด้านอื่น สุโขทัยกับลังกาเผยแพร่วัฒนธรรมพุทธศาสนา โดยส่งสมณทูตติดต่อซึ่งกันและกัน

ในขณะที่ความสัมพันธ์กับมอญ ส่วนใหญ่เป็นความขัดแย้งกัน กิตติ ดันไทย (2550, หน้า 64-65) ได้กล่าวว่า แก้วนมอญตั้งอยู่บริเวณที่ราบปากแม่น้ำอิระวดี มีหงสาวดีเป็นเมืองหลวง โดยมีพระเจ้าธรรมราชา (พ.ศ. 1368-1380) เป็นปฐมกษัตริย์ มีกษัตริย์สืบต่อมาจนถึงสมัยพระเจ้าติสสะ ตอนที่มะกะโทซึ่งเป็นพ่อค้าของมอญได้พาพระราชธิดาพ่อขุนรามคำแหงหลบหนีไปสถาปนาตนขึ้นเป็นเจ้าเมืองมอญ มีสาส์นมากราบทูลขอภัยโทษจากพ่อขุนรามคำแหงและยินยอมสวามิภักดิ์ต่อสุโขทัย พร้อมทั้งขอพระราชทานชื่อจากพ่อขุนรามคำแหง และได้รับการขนานพระนามว่า “พระเจ้าฟ้ารั่ว” นับแต่สมัยพระเจ้าแสนเมืองมิ่งเป็นต้นมา หัวเมืองมอญทั้งปวงก็แยกตัวเป็นอิสระจากสุโขทัย พร้อมกันนั้น พระเจ้าแสนเมืองมิ่งยังยกกองทัพโจมตีเมืองทะวาย เมืองตะนาวศรี ซึ่ง

เป็นเมืองขึ้นของสุโขทัยในปี พ.ศ. 1861 (ค.ศ. 1318) พระยาเลอไทส่งทัพขึ้นไปปราบปรามแต่ไม่สำเร็จ มอญจึงเป็นอิสระเรื่อยมาจนสิ้นยุคสุโขทัย

ส่วนประเทศตะวันออกที่มีความสัมพันธ์กับสุโขทัย ได้แก่ จีน และญี่ปุ่น ความสัมพันธ์กับชาติตะวันออกนั้น เน้นในด้านการค้าและการทูตเป็นหลัก โดยมีลักษณะเกือกลมก้น

ความสัมพันธ์ระหว่างสุโขทัยกับจีนมีลักษณะทูตบรรณาการ โดยจีนมองประเทศทั้งหลายในเอเชียในฐานะเป็นประเทศราชของตน ความสัมพันธ์เช่นนี้เริ่มราบรื่นขึ้นตั้งแต่พ่อขุนรามคำแหงได้ส่งคณะทูตไปยังประเทศจีนเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 1835 (ค.ศ. 1292) หลังจากนั้นสุโขทัยได้ส่งทูตไปหลายครั้ง ทำให้ทั้งสองฝ่ายมีไมตรีที่ดีต่อกันจนถึงสมัยสุโขทัยจึงหยุดชะงักลง ความสัมพันธ์ระหว่างสุโขทัยกับจีนเกิดการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกันอย่างกว้างขวาง ทำให้เศรษฐกิจของสุโขทัยเจริญรุ่งเรืองมาก และกลายเป็นตลาดกลางระหว่างประเทศอื่นที่ยังไม่ได้ติดต่อกับจีน

นอกจากนี้ การติดต่อระหว่างไทยกับญี่ปุ่นก็เริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยสุโขทัยด้วย บังอร ปิยะพันธุ์ (2538, หน้า 163) ได้กล่าวว่า ดินแดนไทยอยู่ในเส้นทางจาริกแสวงบุญของพระสงฆ์ญี่ปุ่น ผู้เดินทางไปศึกษาพระธรรมในอินเดียและจีน สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชมีเอกสารของญี่ปุ่นกล่าวถึงเรือสินค้าไทยที่คณะทูตไทยไปเจริญสัมพันธไมตรีกับจีนและได้แวะที่เรือญี่ปุ่นด้วย มีการกล่าวถึงโจรสลัดญี่ปุ่นเรียกว่า วาโก้ ออกปล้นสะดมแถบมหาสมุทรแปซิฟิกได้ บางครั้งตั้งถิ่นฐานทำการค้าในอาณาจักรต่าง ๆ แถบ่าน้ำดังกล่าว สลัดวาโก้เป็นผู้นำถ้วยชามสังคโลกจากสุโขทัยไปเผยแพร่ในญี่ปุ่น โดยมีพ่อค้าจีนและคัตซ์เป็นสื่อกลาง

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในสมัยอยุธยา

กิตติ ตันไทย (2550, หน้า 115-116) ได้กล่าวว่า ความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านในสมัยอยุธยาปรากฏได้เป็น 2 ลักษณะด้วยกัน ลักษณะแรกเป็นมิตรไมตรีต่อกันเพื่อการค้าขาย และรับวัฒนธรรม ลักษณะที่ 2 คือ การต่อสู้เป็นศัตรูกันเพื่อชิงความเป็นใหญ่ในภูมิภาคแถบนี้ แต่ปรากฏว่า ความสัมพันธ์ส่วนใหญ่เป็นการต่อสู้เป็นศัตรูเพื่อขยายอาณาเขตซึ่งมีทั้งอยุธยา รุกรานประเทศอื่น เช่น ล้านนาไทย เป็นต้น และประเทศอื่นรุกรานอยุธยา เช่น พม่า เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีบางกรณีในประเทศที่สามขยายอำนาจเข้ามาแทรกแซง เช่น กรณีอยุธยา รุกรานล้านนาไทยจะมีประเทศพม่าเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะพม่าต้องการใช้แคว้นล้านนาไทยเป็นฐานที่มั่นส่วนหน้าในการเข้าโจมตีอยุธยา หรือ กรณีที่อยุธยา รุกรานกัมพูชาก็มีประเทศญวนซึ่งต้องการครอบครองกัมพูชาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเช่นกัน โดยผลัดเปลี่ยนกันเข้าครอบครองกัมพูชา

สรุปว่า ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในสมัยอยุธยาเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะที่ 2 มากกว่าลักษณะที่ 1 กล่าวคือ ช่วงเวลาใดประเทศใดมีอำนาจมากกว่าก็จะฉวยโอกาสสุกรานอีกประเทศหนึ่งเสมอ

ประเทศเพื่อนบ้านที่มีความสัมพันธ์กับอยุธยา ได้แก่ ล้านนาไทย มอญ พม่า กัมพูชา และล้านช้าง ฯลฯ บังอร ปิยะพันธ์ (2538, หน้า 147) ได้กล่าวว่า ในสมัยอยุธยาล้านนาไทยมีสภาพเป็นอาณาจักรที่มีขอบเขตกว้างขวางครอบคลุมพื้นที่บริเวณภาคเหนือของไทย 7 จังหวัด คือ เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน เชียงราย แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน รวมบางส่วนของตะวันตกของประเทศลาวและส่วนหนึ่งของประเทศพม่า ซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินตอนเหนือ

ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับล้านนาไทยส่วนใหญ่เป็นศัตรูกัน โดยอยุธยาเป็นฝ่ายขยายอิทธิพลขึ้นไปมากกว่า เนื่องจากล้านนาไทยมีแรงจูงใจทั้งในด้านเศรษฐกิจ ซึ่งมีป่าที่อุดมสมบูรณ์ และด้านการเมือง โดยใช้พื้นที่ล้านนาไทยเป็นฐานที่มั่นในการโจมตีประเทศอื่น ๆ ในขณะที่ล้านนาไทยจะยกมารุกรานอยุธยาน้อยครั้งมาก

ส่วนมอญเป็นอาณาจักรที่ตั้งอยู่ทางใต้ของพม่าซึ่งเป็นฐานที่มีประโยชน์ในการส่งสินค้าต่าง ๆ ไปยังชายฝั่งมหาสมุทรอินเดีย ประเทศที่ได้ดินแดนมอญจะได้ประโยชน์ทางการเศรษฐกิจในภูมิภาคนี้มาก ดังนั้นดินแดนมอญได้เป็นดินแดนช่วงชิงกันระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพม่าจนสิ้นสุดอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา

ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับพม่ามีลักษณะเป็นการต่อสู้กันเป็นส่วนใหญ่โดยพม่าเป็นฝ่ายรุกราน และกรุงศรีอยุธยาเป็นฝ่ายรับ สาเหตุของสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพม่ามี 2 ประการด้วยกัน ประการแรกคือ การขยายอิทธิพลของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเข้าไปในดินแดนของอาณาจักรมอญและอาณาจักรล้านนาไทย เพื่อการได้เปรียบฝ่ายตรงกันข้ามเพราะอาณาจักรมอญมีทั้งที่ตั้งฐานทัพกำลังคนพร้อมเสบียงอาหารสามารถโจมตีอีกฝ่ายหนึ่งได้โดยสะดวก ประการที่ 2 คือ การที่ประเทศทั้งสองมีสภาพกำลัง (ใกล้เคียงกัน) ทั้งทางการเมือง และการศักยภาพของผู้นำ (พระมหากษัตริย์) ทำให้ประเทศทั้งสองพยายามแย่งชิงความเป็นใหญ่กัน จึงเกิดเป็นสงครามขึ้นหลายครั้ง จนในที่สุดกรุงศรีอยุธยาก็ต้องเสียแก่พม่าถึง 2 ครั้ง ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2112 (ค.ศ. 1569) ครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2310 (ค.ศ. 1767)

บังอร ปิยะพันธ์ (2538, หน้า 157) กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับกัมพูชาหรือเขมรว่า มีลักษณะทั้งมิตรไมตรีต่อกันเป็นเมืองประเทศราช และความขัดแย้งเป็นศัตรูกัน แต่ทว่าความสัมพันธ์ที่สำคัญยิ่งคือ ทางด้านขนบประเพณี ศิลปะ และวัฒนธรรม กรุงศรีอยุธยาได้รับแบบอย่างลัทธิธรรมเนียมจากกัมพูชาหลายอย่าง เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง)

สถาปนากรุงศรีอยุธยาแล้ว อยุธยาได้ยกกองทัพไปตีอาณาจักรกัมพูชา และได้นครธม ซึ่งเป็นเมืองหลวงของกัมพูชาเมื่อปี พ.ศ. 1895 (ค.ศ. 1352) หลังจากนั้น กัมพูชาตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้อยุธยายกกองทัพไปปราบกัมพูชาหลายครั้ง เนื่องจากผู้นำของกัมพูชาพยายามยกกำลังเข้ามากวาดต้อนผู้คนตามหัวเมืองชายแดนกลับประเทศของตน ทุกครั้งที่กรุงศรีอยุธยามีศึกสงครามกับพม่า หรือเปลี่ยนผู้ปกครองประเทศ ผู้นำกัมพูชาฉวยโอกาสที่จะเข้ามาแทรกแซง จุดอ่อนของกัมพูชาคือ กลุ่มผู้นำมักจะแย่งชิงอำนาจกันเอง บางกลุ่มไปขอกำลังสนับสนุนจากเวียดนาม ทำให้อยุธยามีความขัดเคืองเวียดนามที่พยายามขยี้อำนาจมาในกัมพูชาจนเกิดสงครามขึ้น

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับล้านช้าง หรือ ลาวส่วนใหญ่เป็นมิตรไมตรีกันได้แก่ การอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงแห่งกรุงศรีอยุธยา และการตกลงทางไมตรีต่อกันโดยสันติเรื่องดินแดน ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิล้านช้างและอยุธยามีไมตรีกันเพื่อต่อต้านการขยายอำนาจของพม่า ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชล้านช้างมาขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาโดยแต่งตั้งเจ้าเมืองราชบรรณาการมาสวมักคิดในปี พ.ศ. 2155 (ค.ศ. 1612) ในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถกรุงศรีอยุธยาขอกองทัพจากล้านช้างมาเพื่อช่วยปราบกบฏญี่ปุ่น แต่หลังจากนั้นกองทัพล้านช้างจำนวนมากมายังอยู่ในดินแดนอยุธยาเป็นระยะเวลาสั้น ทำให้อยุธยาตระหนักว่า ล้านช้างจะมาตีอยุธยา แต่ฝ่ายล้านช้างพ่ายแพ้ในสงครามครั้งนี้

สรุปว่า ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้านราบรื่นขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเปลี่ยนแปลงเรื่อย ๆ ตามช่วงเวลาและสถานการณ์ของแต่ละประเทศ ประเทศที่ส่วนใหญ่รักษามิตรไมตรีกับไทยคือ ล้านช้าง ประเทศที่ส่วนใหญ่ต่อสู้เป็นศัตรูกับไทยคือ ล้านนาไทย มอญ และพม่า ในขณะที่ความสัมพันธ์กับกัมพูชามีทั้งลักษณะเป็นมิตรไมตรีต่อกัน และความขัดแย้งเป็นศัตรูกันผสมผสานกัน

ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับชาติตะวันตกเป็นการติดต่อทางการค้าและการทูตเป็นสำคัญ กิตติ ดันไท (2550, หน้า 119) ได้กล่าวว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยา รัฐในภูมิภาคเอเชียต้องส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายจักรพรรดิจีน เพื่อที่จะมีสิทธิติดต่อกับจีนได้ ถ้าเมืองใดไม่ปฏิบัติตาม จีนอาจส่งทูตมาทวงถามหรือส่งกองทัพมาโจมตี และถ้าส่งเรือไปค้าขายจีน นอกจากจีนไม่ยอมค้าขายด้วยแล้ว สินค้าในเรือจะถูกริบเพราะถือว่าเป็นเรือขี้ศึก

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น จีนส่งทูตมาอยุธยาเพื่อเตือนอยุธยาให้ส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวาย สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ของอยุธยาจึงส่งทูตกับเครื่องราชบรรณาการไปถวายจักรพรรดิจีนในปี พ.ศ. 1914 (ค.ศ. 1371) สำหรับอยุธยาที่ติดต่อกับจีนเช่นนั้นมีจุดมุ่งหมายที่จะได้ประโยชน์ทางการค้า และทางการเมือง กรุงศรีอยุธยาเรียกเครื่องราชบรรณาการว่า “จิ้มก้อง”

และในระยะแรกส่งเรือสำเภาไปทุก ๆ 3 ปี มองเผิน ๆ ว่าการส่งเครื่องราชบรรณาการเช่นนี้ อาจดูเหมือนว่ายูธยาอมรับว่า ตนเป็นประเทศราชของจีน (เช่นเดียวกับเจ้าเมืองประเทศราชต้องส่งเครื่องราชบรรณาการมาให้กษัตริย์ยูธยาเป็นประจำ) อย่างไรก็ตาม

นักประวัติศาสตร์เชื่อว่า กรุงศรีอยุธยาไม่ได้ส่งเครื่องราชบรรณาการไปเพื่อแสดงความเป็นประเทศราช แต่มีจุดประสงค์ทางธุรกิจการค้า กล่าวคือ เมื่อยูธยาส่งขบวนเรือไปค้ากับจีน จะมีเรืออย่างน้อย 1 ลำบรรทุกของฝากไปถวายจักรพรรดิเพื่อความสะดวกในการค้า นอกจากนั้นจักรพรรดิจีนก็มักจะพระราชทานสิ่งของกลับมาให้เป็นจำนวนสองเท่า (ตามมารยาทของผู้ใหญ่ต่อผู้น้อย) ดังนั้นการส่งเครื่องราชบรรณาการไปยังจีนแท้จริงแล้วก็เป็ธุรกิจที่ได้กำไรงาม นั่นคือการได้กำไรเท่าตัวโดยแทบไม่มีความเสี่ยง นอกจากนี้จีนยังยอมรับนับถือกรุงศรีอยุธยาในฐานะเท่าเทียมกับรัฐอื่น ๆ ในภูมิภาคนี้ และยินดีทำการค้าด้วย ดังนั้นทุกครั้งที่มีการส่งเรือสำเภาบรรทุกเครื่องบรรณาการ ไปยังจีน ก็มักจะมีขุนนางและพ่อค้าส่งเรือส่วนตัวติดตามไปเพื่อทำการค้าขาย

กิตติ ตันไทย (2550, หน้า 120) เน้นว่า ช่วงที่ความสัมพันธ์กับจีนอย่างแนบแน่นคือ สมัยสมเด็จพระนรอินทราชา (พ.ศ. 1952-1967) เพราะพระองค์ได้เคยเสด็จไปราชสำนักพระเจ้าหงษ์ที่เมืองนานกิงตั้งแต่สมัยดำรงพระยศเป็นเจ้านครินทร์ เมื่อ พ.ศ. 1920 (ค.ศ. 1337) ดังนั้นเมื่อพระองค์ขึ้นครองราชสมบัติ ในพ.ศ. 1962 (ค.ศ. 1419) ยูธยาจึงมีความสนิทสนมกับจีนมากกว่ารัชกาลใด ๆ มีชาวจีนเข้ามาตั้งภูมิลำเนาและค้าขายกับยูธยามากขึ้น นอกจากนี้สมเด็จพระนรอินทราชาได้ทรงแต่งตั้งไปเจริญทางราชไมตรีกับจีนอีกหลายครั้ง และจักรพรรดิจีนได้ส่งทูตมาเฝ้าเป็นการตอบแทน

ความสัมพันธ์ระหว่างยูธยากับญี่ปุ่นเริ่มขึ้นไม่ต่ำกว่าปี พ.ศ. 1941 (ค.ศ. 1398) ตั้งแต่เรือสินค้าของกรุงศรีอยุธยาเดินทางแวะค้าขายที่ญี่ปุ่น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับญี่ปุ่นในด้านการทูตเริ่มตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนเรศวรเป็นต้นมา และดำเนินการอย่างดีด้วย ทำให้การค้าขายระหว่างประเทศขยายตัวกว้างขวางขึ้น นอกจากนี้ชาวญี่ปุ่นที่เข้ามาตั้งอยู่ในยูธยาก็มากขึ้น กิตติ ตันไทย (2550, หน้า 116-117) ได้เสนอว่า การที่ชาวญี่ปุ่นเข้ามาอาศัยในกรุงศรีอยุธยา มากมายนั้น มีสาเหตุ 2 ประการด้วยกัน ประการแรกคือ การเกิดสงครามเซกิงฮาระที่ญี่ปุ่น พวกนักรบญี่ปุ่นจำนวนมากที่นายเสียชีวิต ต่างพากันหลบหนีออกจากญี่ปุ่นมายังกรุงศรีอยุธยา เมืองเพชรบุรี เมืองปัตตานี และเมืองนครศรีธรรมราช ประการที่ 2 คือ การที่ญี่ปุ่นมีนโยบายต่อต้านศาสนาคริสต์ เพราะเกรงว่าจะถูกคุกคามจากตะวันตกผ่านทางคริสต์ศาสนา จึงปิดประเทศ ทำให้ชาวญี่ปุ่นที่นับถือศาสนาคริสต์หนีออกนอกประเทศมายังประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งกรุงศรีอยุธยาด้วย โดยอยู่เป็นหมู่บ้าน ทำการค้าขายและรับราชการโดยสมัครเป็นทหารรักษา

พระองค์ เรียกว่า “อาสาญี่ปุ่น” ซึ่งบางคนรับราชการก้าวหน้าได้เป็นใหญ่เป็นโตในกรุงศรีอยุธยา เช่น ยามาตะ นางามาซะ คางะยศสูงสุดเป็นออกญาเสนาภิมุข สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เป็นต้น

ในสมัยตอนต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ทหารอาสาเกิดความวุ่นวาย สาเหตุเกิดจากผู้บังคับบัญชาของญี่ปุ่นมีความผิด ถูกตัดสินประหารชีวิต ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม จึงทรงบังคับให้ชาวญี่ปุ่นกลุ่มนี้ออกจากอยุธยา แต่หลังจากนั้นก็ยังมีชาวญี่ปุ่นจำนวนมากอยู่ในอยุธยา เหตุการณ์ครั้งนี้จึงไม่ได้ส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่นเท่าใดนัก นอกจากนี้ การค้าในสมัยนั้น เจริญรุ่งเรืองมากด้วย แต่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงกำหนดนโยบายต่อต้านชาวญี่ปุ่นเพื่อให้ชาวญี่ปุ่นหมดไปจากอยุธยา เพราะทรงเกรงว่าญี่ปุ่นจะเข้ามาอิทธิพลมากเหมือนฮอลันดา ในที่สุดในปี พ.ศ. 2175 (ค.ศ. 1632) พระองค์จึงสั่งให้จับไล่ชาวญี่ปุ่นออกอย่างรุนแรง โดยใช้วิธีที่จุดไฟเผาหมู่บ้านญี่ปุ่น และระดมยิงปืนเข้าไปในหมู่บ้าน ฯลฯ หลังจากนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่นเสื่อมคลายลง พร้อมกับการค้าและเศรษฐกิจของอยุธยาที่เริ่มเสื่อมถอยลงด้วย พระมหากษัตริย์องค์ต่อไป เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้าชัย และสมเด็จพระนารายณ์พยุยามติดต่อกับญี่ปุ่นอีกครั้งหนึ่ง แต่ไม่ได้ประสบความสำเร็จ เพราะชาวญี่ปุ่นไม่ต้องการติดต่อกับอยุธยา อีกต่อไป ดังนั้นการค้าขายกับญี่ปุ่นและคนญี่ปุ่นทยอยออกจากอยุธยาจนเกือบหมดสิ้น

สรุปว่า ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับจีนสมัยอยุธยานั้น ประเทศไทยอยู่ในฐานะเป็นประเทศเล็กที่ต้องส่งเครื่องบรรณาการ ไปถวายจักรพรรดิจีน ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นส่วนใหญ่เป็นการค้าและไมตรีต่อกัน แต่สมัยอยุธยาตอนปลายเริ่มเกิดความวุ่นวายเนื่องจากความเกรงอิทธิพลของญี่ปุ่นที่มากขึ้นโดยลำดับ ในที่สุดสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงจับไล่ชาวญี่ปุ่นออกจากอยุธยา

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับชาติตะวันตกเริ่มตั้งแต่สมัยอยุธยา เช่น โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส เป็นต้น ในสมัยอยุธยาเริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 (คริสต์ศตวรรษที่ 16) ชาวตะวันตกเหล่านั้นเข้ามาเมืองไทยโดยมีจุดมุ่งหมายเรื่องการค้าขาย (โดยเฉพาะอาวุธ) และการเผยแพร่คริสต์ศาสนา ประเทศยุโรปต้องการเข้ามาอยุธยามากกว่าประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของอยุธยาเป็นที่อุดมสมบูรณ์ ทั้งทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม และการคมนาคม ซึ่งได้เปรียบกว่าประเทศอื่น ๆ กล่าวคือ มีเมืองท่าที่สำคัญหลายแห่งที่ทำให้มีความมั่งคั่งในด้านการค้า และมีเสรีภาพในการนับถือศาสนา เนื่องจากชาวตะวันตกเหล่านี้ได้นำวิทยาการต่าง ๆ เข้ามาเป็นจำนวนมาก จึงได้รับการต้อนรับอย่างดี ถึงกับมีการอนุญาตให้ชาวตะวันตกบางชาติเข้ามาอยู่อาศัยและสร้างชุมชนหมู่บ้านขึ้น ในกรุงศรีอยุธยาอีกด้วย

ตั้งแต่ในปี พ.ศ. 2045 (ค.ศ. 1502) ชาตินะวันตกริมเข้ามากรุงศรีอยุธยา และหยุดชะงักไปเมื่อไทยเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2112 (ค.ศ. 1569) เกิดจากการปฏิวัติเพื่อขับไล่ชาวนะวันตกรอกนอกประเทศ

การเริ่มต้นของความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกครั้งใหม่คือ โปรตุเกส ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 โดยเน้นความสำคัญในด้านการค้า ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับโปรตุเกสในระยะเริ่มต้นดำเนินมาอย่างดี แต่ในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถในช่วงเวลา พ.ศ. 2148-2153 (ค.ศ. 1605-1610) ต้องประสบปัญหา เพราะในช่วงนี้ไทยใช้นโยบายต่างประเทศที่แสดงความเป็นมิตรต้อนรับชาวยุโรปทุกประเทศเพื่อที่จะได้ประโยชน์มากที่สุด ทำให้ฮอลันดาเข้ามาแข่งขันและแย่งตลาดไทยจากโปรตุเกส เนื่องจากการขาดประสิทธิภาพในการค้าของพ่อค้าโปรตุเกส อิทธิพลของโปรตุเกสในประเทศไทยเสื่อมลง และฮอลันดา ซึ่งได้เรียนรู้จุดอ่อนของโปรตุเกสเริ่มมีอิทธิพลมากขึ้นในประเทศไทย

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับฮอลันดาเริ่มตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 22 เป็นต้นไป ประเทศไทยต้องการผูกมิตรและสนับสนุนฮอลันดาอย่างมาก เพราะนอกจากไทยต้องการได้ประโยชน์ในด้านการค้าแล้ว ยังหวังว่าจะได้รับความช่วยเหลือจากฮอลันดาเป็นเครื่องถ่วงดุลอำนาจของเทศยุโรปด้วย แต่เรื่องที่ไทยติดต่อกับฮอลันดาครั้งนี้ทำให้พ่อค้าของประเทศโปรตุเกสไม่พอใจ จึงกลายเป็นสาเหตุที่ความสัมพันธ์กับโปรตุเกสเสื่อมลงด้วย ช่วงแรกความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฮอลันดาดำเนินไปอย่างดี ในปี พ.ศ. 2153 (ค.ศ. 1610) ฮอลันดาช่วยปราบปรามจลาจลญี่ปุ่น และในปี พ.ศ. 2155 (ค.ศ. 1612) ฮอลันดาช่วยรบกับล้านช้างอีกด้วย เพื่อตอบแทนความช่วยเหลือจากฮอลันดาในครั้งนี้สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมจึงทรงเสนอที่จะยกเมืองเมาะตะมะและตะนาวศรีให้กับฮอลันดาด้วย นอกจากนี้พระองค์ทรงให้ประโยชน์ทางการค้าแก่ฮอลันดาเพื่อแลกกับผลประโยชน์ทางการเมืองที่ไทยจะได้รับด้วยการทำสนธิสัญญาทางการค้ากับฮอลันดาเมื่อปี พ.ศ. 2160 (ค.ศ. 1617) (อนงคณา มานิตพิสิฐกุล, 2545, หน้า 49)

ความสัมพันธ์กับฮอลันดาในสมัยอยุธยาเริ่มเสื่อมลงนับแต่รัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2173-2198) ที่พระองค์ทรงฟื้นฟูการค้าทั้งภายในราชอาณาจักรกับต่างประเทศ เพื่อหารายได้เข้าท้องพระคลัง จึงทำให้ฮอลันดาหาทางกลั่นแกล้งกิจการค้าต่างประเทศอยู่เสมอ พระเจ้าปราสาททองถึงกับทรงออกคำสั่งห้ามพนักงานไม่ให้ชั่ง ตวง วัด สินค้าให้ฮอลันดา ห้ามคนงาน ช่างไม้ คนเลื่อยไม้ ลากไม้ทำงานให้บริษัทฮอลันดา มีการประกาศเพิ่มเติมว่าจะไม่ยอมให้ชาวสยาม ชวมอยู่ทำงานกับฮอลันดาอย่างเด็ดขาด (กรมศิลปากร, 2512-2513, หน้า 14, 18) นอกจากนี้ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. 2199-2231) ก็มีความขัดแย้งกันกับฮอลันดาอีก เนื่องจากการผูกขาดการค้าของสมเด็จพระนารายณ์ การแข่งขันการค้ากับชาวจีน และพ่อค้าอังกฤษในประเทศไทยมากขึ้น ทำให้

ปริมาณการค้าของฮอลันดาลดน้อยลง ด้วยเหตุเช่นนี้จึงเกิดเหตุการณ์ที่เรือฮอลันดา 2 ลำปิดอ่าวไทย ชีดเรือไทยไว้ขึ้น ไทยจึงทำสนธิสัญญาที่เสียเปรียบกับฮอลันดาทั้งในด้านการปกครอง และการค้า ฮอลันดาต้องการได้ประโยชน์จากไทยเท่านั้น และไม่ยอมช่วยเหลือเท่าที่ประเทศไทยคาดหวังไว้ ดังนั้นประเทศไทยจึงแสวงหาความสัมพันธ์กับประเทศอื่น ๆ เช่น อังกฤษ และ ฝรั่งเศส เป็นต้น ซึ่งสามารถเข้ามาถ่วงดุลอำนาจของฮอลันดาได้

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษที่เริ่มต้นขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และสิ้นสุดในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เป็นความสัมพันธ์ที่ขาดความต่อเนื่อง (อนงคณา มานิตพิสิฐกุล, 2545, หน้า 57) เพราะแม้ว่าไทยต้องการสถาปนาความสัมพันธ์กับอังกฤษอย่างดี และให้สิทธิพิเศษทางการค้าแก่อังกฤษแล้วก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษ ไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควรจะเป็น อังกฤษจะเดินทางออกไป และกลับมาประเทศไทยใหม่ 3 ครั้ง อังกฤษเข้ามาเมืองไทยโดยมีจุดมุ่งหมายการค้าเป็นหลัก

ความสัมพันธ์กับอังกฤษช่วงแรกในระยะเวลา พ.ศ. 2155-2169 (ค.ศ. 1612-1626) ไม่ได้ประสบความสำเร็จ เพราะต้องประสบปัญหาหลายอย่าง เช่น ปัญหาสงครามระหว่างอยุธยากับมอญ และการแข่งขันการค้ากับพ่อค้าฮอลันดา เป็นต้น ทำให้อังกฤษยกเลิกการค้าในอยุธยาในปี พ.ศ. 2169 (ค.ศ. 1626)

ระยะที่ 2 ของความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษคือ พ.ศ. 2204-2217 (ค.ศ. 1661-1674) ตอนที่บริษัทอังกฤษติดต่อกับไทยอีก สมเด็จพระนารายณ์ต้อนรับอย่างดียิ่ง เพราะไทยต้องการให้อังกฤษเป็นเครื่องถ่วงดุลอำนาจของฮอลันดาที่เพิ่มมากขึ้น แต่การค้าของอังกฤษในช่วงนี้ก็ประสบปัญหาเหมือนเดิม เนื่องจากภาวะสงครามระหว่างอยุธยากับล้านช้าง และการผูกขาดการค้าของฮอลันดาในอยุธยา การพ่ายแพ้สงครามระหว่างอังกฤษกับฮอลันดาทางยุโรป ฯลฯ ทำให้การค้าของอังกฤษตกต่ำลงโดยไม่ได้ให้ความช่วยเหลืออยุธยาแต่อย่างใด

ความสัมพันธ์ระยะที่ 3 กับอังกฤษในสมัยอยุธยาคือ ในระยะเวลา พ.ศ. 2217-2310 (ค.ศ. 1674-1767) การค้าระหว่างประเทศในช่วงนี้มีความก้าวหน้ามากกว่าที่ผ่านมา สมเด็จพระนารายณ์ให้สิทธิพิเศษทางการค้าแก่อังกฤษ และทรงสนับสนุนการค้าของอังกฤษมากด้วย การที่พระองค์ทรงเสนอขอกับปัตตานีให้กับอังกฤษ เพื่อสร้างป้อมปราการแลกเปลี่ยนกับการช่วยเหลือของอังกฤษ หากไทยถูกฮอลันดาคุกคาม แต่ข้อเสนอของพระองค์ในเรื่องนี้ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะในขณะนั้นที่ปัตตานีเกิดปัญหาความไม่สงบภายใน อังกฤษจึงเสนอขอให้ไทยทำสัญญาซื้อสินค้าจากอังกฤษเป็นจำนวนที่แน่นอนทุกปี แต่ไทยปฏิเสธข้อเสนอนี้ อังกฤษจึงปฏิเสธข้อเสนอของไทยเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและอังกฤษจึงไม่ราบรื่นเท่าที่ควร(อนงคณา มานิตพิสิฐกุล, 2545, หน้า 69) นอกจากนี้ความขัดแย้งระหว่างอังกฤษกับคอนสแตนติน ฟอลคอน

(Constantine Phaulkon) ซึ่งเป็นคนชาติกรีกที่เข้ามาประเทศไทยโดยเป็นล่ามในปี พ.ศ. 2222 (ค.ศ. 1679) และต่อมาเลื่อนตำแหน่ง และได้รับบรรดาศักดิ์เป็นออกญาวิไชยชนทร์ ในปี พ.ศ. 2230 (ค.ศ. 1687) ซึ่งมีอำนาจในประเทศไทยในช่วงนั้นก็เป็นที่ประจักษ์หนึ่งที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษไม่ราบรื่นเท่าที่ควร เพราะฟอลคอนมีหนี้สินกับบริษัทการค้าของอังกฤษ และใช้อำนาจของตนในประเทศไทยขัดขวางการค้าของอังกฤษ ในที่สุดความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอังกฤษสิ้นสุดในสมัยสมเด็จพระนารายณ์

ส่วนการเริ่มต้นของความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสคือ ปี พ.ศ. 2205 (ค.ศ. 1662) ฝรั่งเศสมีความประสงค์ที่จะเผยแพร่ศาสนาในไทย เนื่องจากนโยบายของสมเด็จพระนารายณ์ของไทย ซึ่งให้เสรีภาพแก่ประชาชนในการนับถือศาสนา สมเด็จพระนารายณ์ก็พยายามติดต่อและสร้างไมตรีกับฝรั่งเศส เพื่อที่จะใช้ฝรั่งเศสเป็นเครื่องถ่วงดุลอำนาจระหว่างฮอลันดากับอังกฤษที่เพิ่มขึ้น หลังจากนั้นความสัมพันธ์ด้านการค้าและการเมืองเกิดขึ้นตามมาด้วย สมเด็จพระนารายณ์ทรงแต่งตั้งคณะทูตไทยชุดใหม่มาโดยขุนพิชัยวาทิต และขุนพิชิตไมตรีเดินทางไปฝรั่งเศส โดยมีจุดประสงค์สำคัญ 2 ประการคือ สืบข่าวทูตชุดแรก และเจริญสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้นโดยหวังว่าฝรั่งเศสจะเข้ามาถ่วงดุลอำนาจกับฮอลันดา ซึ่งในการส่งทูตไทยไปฝรั่งเศสครั้งนี้ มีนักเรียนไทยติดตามไปด้วยอีก 6 คน เพื่อเดินทางไปศึกษาวิชาการที่ฝรั่งเศส (อนงคณา มานิตพิสิฐกุล, 2545, หน้า 79)

ในปี พ.ศ. 2227 (ค.ศ. 1684) ฝรั่งเศสส่งทูตเข้ามาในอยุธยาและเจรจาเกี่ยวกับเรื่องสิทธิทางการค้า แต่เรื่องนี้ทำให้พ่อค้ายุโรปโดยเฉพาะฮอลันดาไม่พอใจ หลังจากนั้นความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสไม่ได้ประสบความสำเร็จต่อไป เพราะฝรั่งเศสมีจุดประสงค์อยู่ที่การเปลี่ยนศาสนาของสมเด็จพระนารายณ์ เพราะต้องการที่จะขยายอิทธิพลของศาสนาในอยุธยามากยิ่งขึ้น ฝรั่งเศสขอขยายตัวเข้าไปในเมืองบางกอก แทนเมืองสงขลาที่ไทยอนุญาตให้เพราะต้องการให้ฝรั่งเศสช่วยรักษาความสงบในบริเวณนี้ และเป็นการแสดงมิตรไมตรีกับฝรั่งเศส นโยบายของสมเด็จพระนารายณ์ที่ทำให้กลับมาเป็นผลเสียอีกเรื่องหนึ่งคือ การโปรดยุทธการคอนสแตนติน ฟอลคอน นักเผชิญโชคชาวกรีกที่เข้ามาในสมัยพระนารายณ์มหาราช และต่อมาได้รับพระราชทานยศเป็นออกญาวิไชยชนทร์เป็นที่ปรึกษาที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงไว้วางพระทัยเป็นอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตามต่างชาติด่าว่า ฟอลคอนได้คบคิดกับฝรั่งเศสที่จะเข้ามายึดครองกรุงศรีอยุธยา พระเพทราชา (ซึ่งในขณะนั้นเป็นขุนนางกรมข้างหน้า) ได้ใช้อำนาจหาประโยชน์ส่วนตัว เรื่องนี้ทำให้เกิดความไม่พอใจของพวกขุนนางไทยอย่างมาก ในที่สุดในปี พ.ศ. 2231 (ค.ศ. 1688) บรรดาขุนนางจึงทำการยึดอำนาจ (ในระหว่างที่สมเด็จพระนารายณ์ประชวร) และประหารฟอลคอนเสีย (ก่อนพระเพทราชาจะสถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์

องค์ต่อไป) ถือเป็นกาลระดับความสำคัญของความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกในสมัยกรุงศรีอยุธยา (โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, 2548, หน้า14)

สรุปว่า ความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกในสมัยอยุธยาส่วนใหญ่เป็นการค้าขาย หรือ การเผยแพร่คริสต์ศาสนา โปรตุเกสเข้ามาประเทศไทยเพื่อการค้าขายและดำเนินการอย่างดี แต่ หลังจากฮอลันดาเข้ามาแล้ว สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับฮอลันดาเจริญมากขึ้นเท่ากับช่วยถ่วงดุล อำนาจของโปรตุเกส หลังจากนั้นความสัมพันธ์กับโปรตุเกสเสื่อมลง จุดมุ่งหมายของอังกฤษเป็น การค้า แต่ไม่ได้ก้าวหน้าอย่างดี เพราะอังกฤษค่าเงินความสัมพันธ์ไม่เสมอต้นเสมอปลาย ขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ทางการค้าและการเมืองเป็นสำคัญ ประเทศไทยจึงสร้างไมตรีกับฝรั่งเศสเพื่อ ถ่วงดุลอำนาจของประเทศอังกฤษ ส่วนฝรั่งเศสเข้ามาประเทศไทยเพื่อเผยแพร่คริสต์ศาสนาเป็น หลัก แต่ความสัมพันธ์กับฝรั่งเศสไม่ได้ประสบความสำเร็จในระยะต่อมา เพราะท่าทีของฝรั่งเศสที่ บังคับให้เชื่อคริสต์ศาสนาโดยเฉพาะการเชิญชวนกึ่งบังคับให้สมเด็จพระนารายณ์เข้ารับ และ เหตุการณ์ที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของคอนสแตนติน ฟอลคอน

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหมายความว่าตั้งแต่รัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอด ฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พ.ศ. 2325-2352) จนถึงรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2394) สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเริ่มมีการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกเข้ามาในเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศเพื่อนบ้านของไทยถูกคุกคามก่อน แต่ประเทศไทยยังไม่ได้รู้สึกวิกฤต ในช่วงเวลานั้นความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่าส่วนใหญ่เป็นความขัดแย้งกัน นับตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2325 (ค.ศ. 1782) ซึ่งเป็นปีที่ไทยสถาปนากรุงเทพฯ ขึ้นเป็นราชธานี จนถึง ปี พ.ศ. 2428 (ค.ศ. 1885) ซึ่งเป็นปีที่พม่ากลายเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ ไทยทำสงครามกับพม่าทั้งหมด 10 ครั้ง

ส่วนความสัมพันธ์กับกัมพูชาส่วนใหญ่อยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว ภายหลังฝรั่งเศสได้ยึดเวียดนามเป็นอาณานิคมแล้ว ไทยจึงสูญเสียอำนาจเหนือกัมพูชาใน ปี พ.ศ. 2410 (ค.ศ. 1267) กัมพูชาเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญ เช่น ข้าว และแรงงาน เป็นต้น ตอนที่กัมพูชามีความขัดแย้งในหมู่เชื้อพระวงศ์ ประเทศไทยเข้าไปให้การสนับสนุน ไทยจึงเข้าไปมี อิทธิพลต่อกัมพูชาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มหาราช กัมพูชาหมางใจกับไทย เนื่องจากพระองค์ทรงลดทอนอำนาจของกัมพูชาด้วยการขอเมือง พระตะบอง และเสียมราฐ ซึ่งอยู่ติดเขตแดนไทยให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (ต้นตระกูลถวิลวงค์) ปกครองหลังจากนักร้องเองได้รับพระบรมราชาภิเษกเป็นกษัตริย์กัมพูชาแล้ว และหลังจาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จสวรรคต กษัตริย์กัมพูชามีได้มาถวายบังคม พระบรมศพตามธรรมเนียมเจ้าประเทศราช

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยใช้นโยบายอ้อมล้อมด้วยเพื่อที่จะลดอำนาจของ กษัตริย์กัมพูชา แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเปลี่ยนนโยบายเป็นความเด็ดขาด เพื่อสกัด อิทธิพลของญวน เพราะลาวและกัมพูชาเสมือนรัฐกันชนระหว่างไทยกับญวน ญวนเข้ามามีอิทธิพล ต่อดินแดนลาวและกัมพูชาบ่อยครั้ง สรุปว่า การที่ไทยขยายอิทธิพลเข้าไปกัมพูชานั้น เพียงแต่ ป้องกันความมั่นคงปลอดภัยของประเทศไทยเท่านั้นเอง

ประเทศลาวเป็นประเทศที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับประเทศไทย แม้ว่าลาวจะตกเป็น ประเทศราชของไทย แต่ลาวมักพยายามจะหาประเทศอื่น ๆ ที่มีอำนาจเท่าเทียมกับไทยมาเป็นมิตร เพื่อที่จะถ่วงดุลอำนาจของไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงพยายามผูก มิตรกับลาว เพื่อป้องกันมิให้ชาติอื่น ๆ เข้ามาแทรกแซงในชายแดนไทย เช่น ตอนที่เจ้าหนันทเสนซึ่งเป็นเจ้าผู้ครองนครเวียงจันทน์ได้คิดกบฏ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรง พระเมตตาตั้งโทยสถานเบาที่สุด เป็นต้น ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาวในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นไปอย่างแน่นแฟ้น ตลอดจนถึงรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่ลาวมิได้เต็มใจที่จะเป็นเมืองขึ้นของไทย ถ้ามองดู ใต้อ่อนแอลาวฉวยโอกาสที่จะเป็นอิสระจากไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าอนุวงศ์ได้ก่อกบฏ แต่ไม่ได้ประสบความสำเร็จ หลังจากนั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยสูญเสียลาวให้กับฝรั่งเศส

ความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเริ่มขึ้นในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. 2361) ความสัมพันธ์ครั้งนี้ไม่เพียงแต่ในด้านการค้า เท่านั้น แต่ยังมีความสัมพันธ์ในด้านการเมืองด้วย ความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกในสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น เป็นการเริ่มต้นที่จะทำสนธิสัญญาแบบสากลที่เสมอภาค แต่เพราะคน ไทยระแวงชาติตะวันตก ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับชาติตะวันตกในสมัยนั้นจึงไม่พัฒนา เท่าที่ควร

การเริ่มต้นของความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับโปรตุเกสในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเริ่ม ขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้ว่าราชการโปรตุเกสที่มาเก่า ชื่อ คาร์ลอส มานูเอล ซิลเวียรา (Carlos Manuel Silveira) ให้ทูตกรมบรรณาการ มาถวาย และขอพระราชทาน อนุญาตให้ชาวโปรตุเกสเข้ามาค้าขายในประเทศไทย ภายนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน ภาลัยก็กำลังต้องการซื้อปืนไว้ใช้รักษาพระนคร จึงทรงอนุญาตให้โปรตุเกสเข้ามาค้าขายใน ประเทศไทยได้

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ถึงแม้ว่าประเทศเพื่อนบ้านจะถูกคุกคามจากมหาอำนาจ

ตะวันตก แต่ประเทศไทยยังไม่ได้รู้สึกถึงอันตรายของจักรวรรดินิยมเลย หลังจากประเทศอังกฤษได้โอกาสเข้ามาแทรกแซงประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศไทยเริ่มตระหนักถึงอันตรายและความเดือดร้อนที่ประเทศมหาอำนาจตะวันตกนำมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและคณะเสนาบดีตระหนักในศักยภาพทางทหารของจักรวรรดินิยมตะวันตก การสู้รบแบบที่ประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้านใช้กันอยู่ในเวลานั้น ไม่สามารถรักษาความปลอดภัยให้กับประเทศได้ จึงทรงใช้นโยบายต่างประเทศโดยสะท้อนอัตลักษณ์ไทยซึ่งแตกต่างกับประเทศอื่น

กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้วิธีการเจรจาต่อรอง (ประนีประนอม) การต้อนรับจับผู้ชาวตะวันตกด้วยมิตรไมตรีอันดีงามแบบไทย (ปราศจากวิหิงสา) พระองค์และทายาทของพระองค์ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงยอมรับความรู้ วิธีวิทยา และเทคโนโลยีสมัยใหม่ของมหาอำนาจตะวันตกมาใช้ปรับปรุงประเทศในด้านต่าง ๆ (ประสานประโยชน์)